

Қазақстан республикасының жұмыссыздық жағдайы. Мәселелері, шешу жолдары

Түйіндеме. Жұмыссыздық әлемдегі мәселелердің бірі болып саналады. Және де ол бір жүйеден екіншісіне өтетін кеңінен байқалады. Мысалға, мұндай процесс Қазақстанда жүріп жатыр. Ол өзімен бірге бірқатар жаңа мәселелерді алып келді. Сонымен қатар, жұмыссыздық мәселесі адамдармен тығыз байланысты және оларға тікелей әсер етеді. Жұмысынан айрылу олардың табысының азаюына, өмір сүру деңгейінің төмендеуіне, сонымен қатар психологиялық стресске алып келеді. Жұмысты жазудағы басты мақсат жұмыссыздықтың ең маңызды, пайдалы жақтарын көңіл бөлу.

Кілттік сөздер: жұмыссыздық, жұмыссыздық деңгейі, статистика, цикл, кадр жетіспеушілігі.

Жалпы жұмыссыздық термині бірінші рет 1911 жылы Ұлыбритания энциклопедиясында 1915 жылы АҚШ-тың Минтруд әдебиетінде қолданған. Қазіргі кезде жұмыссыздық дүние жүзінің барлық елдерінде әр түрлі формада, көлмде, ұзақтықта қатысуда. Жұмыссыздық – елдегі еңбекке қабілетті тұрғындардың бір бөлігі өзіне пайдалы еңбекпен айналысатын кәсіп таба алмай дағдаратын әлеуметтік-экономикалық құбылыс. Экономикалық әдебиеттерде кез-келген қоғамдағы жұмыссыздық құбылыстары сипатына байланысты. Құрылымдық жұмыссыздық – елдегі тұтыну тауарларына сұранымның құрылымында және өндіріс технологиясында болатын өзгерістер салдарынан пайда болатын құбылыс. Бұл жағдайда қызметкер не өзінің кәсібіне (мамандығына) сұранымның жоқтығы салдарынан, не жұмыс алу үшін жеткілікті біліктілігінің жоқтығы салдарынан жұмыссыз қалады.

Жалпы К.Маркс жұмыссыздықты өзінің “Капитал” еңбегінде зерттеп қарастырған. Ол айтып кеткен, техникалық өрлеумен өндіріс жабдықтарының көлемі мен бағасы өседі, жан басына шаққанда 1 жұмысшыға. Бұл жағдай Марксті сенгіздіреді, экономикалық өркендеу капиталды жинақтау қарқынынан еңбекке деген сұранысқа әкеп соғады, осыдан келіп жұмыссыздық себептері көрінеді. Бұл трактовка байланыссыз болып есептеледі, егер жұмысшы күшіне сұраныс өссе, онда жұмыссыздық жойылады, немесе ең болмаса қысқарады, капитал жинақтаудан одан әрмен жоғары қарқынмен (нақтаудан одан әрмен) болады. Бұл жұмыссыздықтың түсіндіруін толық деп санауға болмайды. Маркс және де басқа себептеріне болжам жасады. Рыноктік шаруашылықтың дамуы, оны өркендеген рыноктік шаруашылықтың серігі жасайды. Экономикалық циклдің дамуынан жұмыссыздықты тұжырыдау Маркстен кейін экономикалық теорияда тұрақты дәстүр болып қалыптасты. Егер,

экономика циклдік дамыса, өсу мен кему шаруашылық дамуымен келіссе, бұдан жұмысшы күшін босату және өндірісті тоқтату деп тұжырымдайды, жұмыссыздық армиясы көбейеді. Қазақстан Республикасының жұмыссыздық жағдайы, мәселелері Қазақстан Республикасының жұмыссыздық мәселесі төңірегінде айтылар әңгіме көп. Жұмыссыздықты қоғамға жабысқан бітеу жара десек те, қоғам жұтқан у десек те жарасады. Жаймен, біртіндеп әсер етіп бұл ұдың күшін қалай қайтаруға болады? Соңғы жылдары ұзақ мерзімді жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі байқалады. Алайда ұзақ уақыт бойы жұмыс іздеп жүрген жұмыссыз адамдардың үлесі әлі де едәуір. Биылғы жылы 229,4 % мыңнан аса адамның жұмысы болмады. Бұл олардың жалпы санының 37,3 % құрады.

Бір және одан ұзақ уақыт бойы жұмыс іздеп жүрген жұмыссыздар ішінде әйелдер басымдық танытады, 67 %-ға ие. Ұзақ мерзімді жұмыссыздық ерлерде — 3,1 %-ке, әйелдерде 5,6 %-ке жетті. Жұмыссыздық, соның ішінде жастар жұмыссыздығы, қай елдің болмасын өзекті, шешімін табуды қажет ететін мәселесі болып табылады. Бұл — біздің елде де орын алып отырған басты мәселе. Қазақстандағы жастар арасындағы жұмыссыздық елдегі жалпы жұмыссыздық деңгейі бойынша жоғары көрсеткіште болып отыр. Экономикалық дағдарыс кезеңінде жастар, көбінесе, халықтың осал тобына қосылады. Расында, экономикалық өсім құлдыраған кезде жастар дағдарыстың әсерін алғашқылардың бірі болып сезеді. Сонымен бірге экономикалық қиын кезеңдерде жалпы жұртшылыққа қарағанда, әсіресе жастардың жұмысқа орналасуы оңайға соқпайды. Жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі жалпы жұмыссыздық деңгейінің жартысына жуығын құрауда. Бұл тек біздің елдегі ғана өзекті мәселе емес. Халықаралық еңбек ұйымы әлемдегі жастар арасындағы жұмыссыздық «дағдарыс деңгейіне» жетті дейді. Ұйымның баяндамасында әлемдегі жастардың 13 % жуығы жұмыссыз екені айтылған. Ал қазақстандықтар елдегі жұмыссыздық туралы әр түрлі пікірлерін айтты.

Женевада (Швейцария) орналасқан Халықаралық еңбек ұйымының мәліметі бойынша, әлемде 15 пен 24 жас аралығындағы азаматтардың 13 %, шамамен 75 млн адам, жұмыссыз қалған. Көптеген білікті жастар жарты жалақыға немесе қара жұмыс істеуге мәжбүр болып отыр. Ұйымның айтуынша, «әлемде 6 миллионнан астам азамат жұмыс табудан үмітін үзген». Халықаралық еңбек ұйымы әлем елдерінің үкіметтерін жұмыс орнын ашу мәселесін «ең басты мақсат» деп қарастыруға шақырды.

«Дағдарыс деңгейіне жеткен жастар арасындағы жұмыссыздық проблемасы жұмыс орнын ашу мен шешім шығару процесіндегі басты мақсатқа айналып, жекеменшік секторындағы инвестиция айтарлықтай дамыса ғана, бұл мәселе шешілуі мүмкін» деп мәлімдеген еді Халықаралық еңбек ұйымы. Қазіргі кезде еліміздегі жастардың жұмыссыздығы мәселесі біртіндеп шешіліп жатыр. Солардың бірі — жастардың жұмыссыздық деңгейін төмендету үшін қолданылып жатқан шаралар және бұл шаралардың жүзеге асырылуы:

1. Қазақстан Республикасындағы «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңы аясында нақты шаралар мен міндеттер орындалуы керек. Жастардың құқығы қорғалуы керек.

2. Жекеменшік секторын қаржыландыру қажет.

3. Жастар кәсіпкерлігін қолдау тиіс.

Жалпы кәсіпкерлік секторды инвестициялау қажет.

2020 жылға дейінгі жастар саясатының тұжырымдамасы, келешек ұрпақтың белсенді өмір сүріп, ел ішіндегі әрбір істен тыс қалмауына жағдай жасайды. Ал, 2020 жылға дейінгі мемлекеттік жастар саясатын дамыту тұжырымдамасы жұмыссыздықты азайтуға бағытталады.

Қазіргі жастарды қолдауға арналған бағдарламалардың барлығы жастардың тұрмысын түзеу үшін қолға алынып отырғаны шындық. Бүгінде жастар саясаты саласында әлеуметтік маңызы бар 76 жоба жүзеге асырылып жатыр. Оның ішінде «Ауыл жастары», «Дипломмен — ауылға!», «Жастар – кадрлық резерві», «Жастар — Отанға» және «Жастар тәжірибесі», «Жұмыспен қамту – 2020» бағдарламасы сияқты жақсы-жақсы жобалар бар. ҚазАқпараттың хабарлауынша, жастар арасындағы жұмыссыздықтың ғаламдық деңгейі 12,7 %-ды құрауда, яғни дүниежүзіндегі жұмыссыз жастар саны 4 млн адамға артқан. Біздің елдегі жағдай әлде қайда жақсы, 2015 жылдың 4-тоқсанындағы жұмыссыздық деңгейі — 5,4 %-ды, жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 3,9 %-ды құраған.

Жастарды еңбекпен қамтуға «Жұмыспен қамту – 2020» бағдарламасында ерекше көңіл бөлінеді. Бағдарламаның шамамен 60 %-на қатысушылары — бұл жастар. Жастар саясатын дамытудың жаңа тұжырымдамасы алдымызға белгілі тапсырмалар қояды, олар келешекте орындалатын болады», — деп атап көрсетті Еңбек министрлігінің басшысы. Айта кететін жайт, жастардың еңбекетуге құлшынысын жоғалтпау керек, ол жұмыс істеуге белсенді кірісіп, өзіне-өзі жұмыссыз деп, белсенділік таныту керек, жалқаулыққа бой алдырмауы тиіс.

Жастар арасындағы (15–28 жас) жұмыссыздық дүниежүзі елдерінде қобалжулық туғызып отыр. Жастар арасындағы жұмысқа тұру — 15-тен 24 жас аралығында күрделі мәселенің бірі, өйткені бұлар оқу орындарын бітіретін жастағылар болып табылады. 2015 жылы жастар арасындағы жұмыссыздық көршілес елдерде 14,8 % құрады, ал Еуроодақ елдерінде 23,5 % болды. 2008 жылдан бері жастар арасында жұмыссыздық саны төмен деген жалғыз мемлекет, ол — Германия — 7,9 %. Португалия мен Италияда бұл көрсеткіш 37% тақайды, ал Грек және Испан елдерінде ол 55 % асады.

Қазақстан Республикасында есеп беру кезеңінің аяғында тіркелген жастар арасындағы жұмыссыздық, жұмыспен қамту органдарында тіркелген барлық жұмыссыздар санына шаққандағы үлесінің өзгеруі (Астана мен Алматы қалалары, аймақтық жұмыспен қамту басқармаларының мәліметтеріне сәйкес). Қазақстанда 2016 жылдың 2-тоқсанында 15–28 жастағы экономикалық белсенді жастардың барлық саны 2407,5 мың адамды құрады, яғни бұл — республика бойынша барлық

экономикалық белсенді халық санына шаққанда 26,6 %. Мемлекет экономикасында жұмыс істейтіндер 2266,6 мың адам, немесе 26,4 %, олардың ішінде басым көпшілігі жалдамалы жұмысшылар — 67,7 %, немесе 1534,6 мың адам, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар — 732 мың адам, немесе 32,3 %, жұмыс істемейтін жастар — 140,9 мың адам, немесе барлық жастар санына шаққанда 6,2 %. Жұмыспен қамту органдарының мәліметтеріне сәйкес, 2016 жылдың 2-тоқсанының аяғындағы тіркелген жастар жұмыссыздығы 20,5 мың адамды құрады.

Қазақстанның 14 облысы және Алматы мен Астана қалалары бойынша 2010 және 2016 жылдар аралығындағы мәліметтер берілген. Бұл мәліметтер бойынша Қазақстан Республикасы бойынша жұмыссыздық деңгейі 2011 жылы 8,8 % тең болса, 2016 жылы 5,3 % дейін төмендегенін көреміз. Соның ішінде Елордамыз — Астанада жұмыссыздық деңгейі 2006 жылдағы 8,4 пайызға қарағанда 2016 жылы 10 % дейін көтеріліп, 2013 жылы 5,6 % күрт төмендеген. Кестеде көрсетілгендей, 20010 жылы ең төмен жұмыссыздық деңгейі Шығыс Қазақстан облысында болса, 20136 жылғы деректер бойынша, Ақтөбе, Алматы, Қарағанды облыстарында. Ал жұмыссыздықтың ең жоғарғы деңгейі 20010 жылы Қызылордада болса, 2016 жылы Алматы қаласында байқалған.

Қазақстан Республикасының «Жұмыспен қамту туралы» Заңына сәйкес жұмыс беруші кәсіпорын халықты жұмыспен қамтуға белсенді қатысуы керек. Заң бойынша жұмыс берушілер мемлекеттік жұмыспен қамту саясатын іске асыруға мүдделі:

- жұмыссыздарға жұмысқа орналасуға жәрдем көрсету;
- қызметкерлерді кәсіби даярлау және оларды оқыту жүйесін дамыту;
- қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру және жүргізуге жәрдемдесу;
- қызметкерлерді сақтандыру және тағы сол сияқты әрекеттер жүргізу

Ал, мемлекет азаматтардың жұмыспен нәтижелі әрі еркін таңдау арқылы қалыптасуына жәрдемдесу саясатының жүргізілуін қамтамасыз етеді. Осыған орай, мемлекет жұмыссыздықтағы әлеуметтік қорғаудың мынадай түрлерін атап көрсетеді:

- жұмысқа орналасуға жәрдемдесу;
- жұмыссыздар үшін кәсіби даярлау, біліктілікті арттыру, қайта даярлау және қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру;
- қоғамдық жұмыстарда істейтін жұмыссыздар еңбегіне ақы төлеу;
- табысы аз азаматтарға жататын жұмыссыздарға атаулы әлеуметтік көмек көрсету;
- Қазақстан республикасында жұмыссыздыққа қарсы әлеуметтік саясатты жетілдіру үшін 2011– 2020 жылдарға арналған жұмыспен қамту бағдарламасы қабылданды;
- Бұл бағдарламаның негізгі бағыттары экономика салаларында жаңа жұмыс орындарын құру болып табылады;
- жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныс теңгерімділігі жөніндегі шаралар жүргізу;

- халықты әлеуметтік қолдауға мұқтаж нысаналы топтардың жұмыспен қамтылуын ұйымдастыру;
- қосымша жұмыс орындарын құратын шағынжәне орта кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту;
- жұмыспен қамтудың өңірлік мәселелерін шешуде жергілікті атқарушы органдардың рөлі жөніндегі шаралар қабылдау;
- білім беру ұйымдарының түлектерін жұмыспен қамтуға жәрдемдесу және т.б.

Халықтың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған кедейлікті азайту іс-шаралары және жұмыспен қамтылған халық санын көбейтуге жасалып жатқан мемлекеттің оң саясатына қарамастан, кейбір мәселелер әлі де алаңдату туғызуда. Елдегі жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі Қазақстан үшін экономикалық өсуге өз септігін тигізуде, оның үстіне, одан әрі жұмыссыздық деңгейін төмендету, яғни, жұмыс бастылықты көтеру мақсатында, халықты жұмыспен қамту саясаты жүзеге асырылуда. Оның жарқын дәлелі — «Жұмыспен қамту – 2020» бағдарламасын орындау аясында 2016 жылға қарай 1,5 млн адамды жұмыспен қамту қарастырылуда. «Біздің басты мақсатымыз — әлеуметтік қауіпсіздік және азаматтарымыздың байқуаттылығы. Бұл — қоғамдағы тұрақтылықтың ең жақсы кепілі. Нағыз пәрменді әлеуметтік саясат — ол халықты жұмыспен тұрлаулы қамту саясаты» делінген Президент Жолдауында. Ендеше, мемлекеттің қоғамның шын мәніндегі көмекке зәру мүшелерін қолдау жөніндегі жауапкершілікті өз мойнына аларына сенім мол.

Әдебиеттерізімі

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан халқына жолдауы // Егемен Қазақстан. 2012. № 828–831. 15 желт.1–8-б.
2. Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық-инновациялық дамуының 2010–2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 19 наур. № 958 Жарлығы.
3. Қазақстан Республикасының «Жұмыспен қамту – 2020» бағдарламасы. 2011. 31 наур.
4. «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ веб-сайты // [ЭР]. Қол жетімділік тәртібі: [damu/kz](http://damu.kz)
5. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің ресми сайты // [ЭР]. Қол жетімділік тәртібі: enbek.gov.kz
6. Қазақстан Республикасының Статистика агенттігінің ресми сайты // [ЭР]. Қол жетімділік тәртібі: stat.gov.kz- 2016.